

Martyna Szczotka

Akademia Ignatianum w Krakowie

Wizerunek rodziny w podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej

---

The Picture of the Family
in Early School Education Textbooks

STRESZCZENIE

Przedmiotem rozważań była analiza wybranych podręczników do edukacji wczesnoszkolnej pod kątem prezentowanych w nich modeli rodziny, relacji panujących w rodzinie, wspólnie spędzanego czasu wolnego, wartości przekazywanych dzieciom i obowiązków, jakie pełnią w domu dzieci oraz ich rodzice. Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej, obok nauczyciela, staje się dla dziecka nie tylko głównym źródłem informacji, ale i autorytetem, swoistym przewodnikiem po świecie. Traktujemy go jako środek dydaktyczny współdziałający z tzw. żywym nauczaniem oraz całym zestawem innych pomocy dydaktycznych. Pytanie, o to, jaki obraz świata prezentują dziecku współczesne podręczniki, jest równocześnie pytaniem o ich potencjał socjalizacyjny, na który składają się rekomendowane systemy wartości, wzorce ról społecznych, postaw i interpersonalnych relacji czy zakres podejmowanej tematyki.

SUMMARY

The subject of this study was an analysis of the selected early school education textbooks with regard to the family models presented in them as well as family relationships, free time spent together, values transferred to children and duties that are fulfilled by children and their parents. The textbook in early education, besides the teacher, becomes not only a major source of information for the child, but also an authority, a sort of guide to the world. It is treated as a didactic resource interacting with the so-called 'live teaching' and the whole set of other teaching

aids. The question of what image of the world is being presented to the child by contemporary textbooks is also a question of their socialization potential involving recommended values systems, patterns of social roles, attitudes and interpersonal relationships, or the scope of the subject matter.

SŁOWA KLUCZOWE

rodzina, edukacja wczesnoszkolna, podręczniki szkolne

KEYWORDS

family, early school education, textbooks

Wprowadzenie

Rodzina jako podstawowa grupa społeczna była obecna w życiu człowieka od początków jego istnienia. To właśnie ona jest najważniejszym środowiskiem, w którym kształtują się kluczowe zachowania wobec życia i drugiego człowieka oraz następuje przekaz wartości z pokolenia na pokolenie. Można uznać ją za pierwszego nauczyciela „życia”.

Dynamicznie zmieniający się świat, przemiany społeczne zmuszają również rodzinę do ewaluowania. Zagadnienie to zajmowało od dawna czołowe miejsce w podręcznikach szkolnych. Zmiany systemu edukacyjnego wprowadziły konieczność dostosowania podręczników do nowych wymagań programowych, a więc i treści w nich zawartych. Za cel niniejszych rozważań postawiono sobie chęć sprawdzenia, jaki jest wizerunek rodziny prezentowany w dopuszczonych do użytku podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej.

Znaczenie podręcznika w nauczaniu początkowym

Edukacja wczesnoszkolna to pierwszy, a zarazem najważniejszy etap w życiu każdego człowieka. Zagadnienie organizacji procesu nauczania-uczenia się współczesnych dzieci stanowi jedną z kluczowych kwestii leżących u podstaw modernizacji współczesnej edukacji elementarnej.

Zmiany wprowadzane w systemie oświaty, dostępność technologii informacyjnej oraz życie, w którym dominuje Internet, zmuszają nauczyciela do sięgania po coraz nowsze technologie i pomoce dydaktyczne, które powinny stymulować rozwój ucznia na wszystkich płaszczyznach. Jednak, jak sugerują wyniki badań, podstawowym środkiem dydaktycznym w edukacji wczesnoszkolnej wciąż pozostaje podręcznik, który jest stosowany od wielu lat i 95% nauczycieli wykorzystuje go w swojej pracy codziennie¹.

¹ A.M. Głuszak, *Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej – alternatywa czy konieczność*, „Życie Szkoły” 6/2010, s. 5.

Według Wincentego Okonia, podręcznik szkolny to:

(...) książka przedstawiająca materiał danego przedmiotu nauczania zgodnie z założeniami dydaktyki ogólnej i szczegółowej. Podręcznik szkolny przedstawia w odpowiednim układzie treść wiedzy i sprawności, które ma zdobyć uczeń w toku pracy nad tym przedmiotem, a jednocześnie (...) zawiera zestawy zadań, ćwiczeń umożliwiających zdobycie sprawności oraz zestawy wyników ułatwiających kontrolę opanowania materiału².

Specjaliści zajmujący się problematyką podręcznika są zgodni co do tego, że powinien on spełniać więcej funkcji niż tylko przekazywanie wiedzy. Podstawowym jego zadaniem powinna być inspiracja dzieci do aktywności, pobudzanie do poszukiwań, obserwacja czy też zachęcanie do działalności badawczej przez doświadczenie³. Wybitni pedagodzy wymieniają jeszcze inne jego funkcje⁴:

- informacyjną – podręcznik jako przewodnik ucznia w poznawaniu świata, zawierający usystematyzowane informacje. Źródłem informacji poza opisem lub wyjaśnieniem jakichś zjawisk czy rzeczy może być również fotografia, diagram, schemat, polecenie itp. Nie zawsze jest to więc informacja gotowa, ale czasami wskazówka, jak zdobywać dalsze informacje;
- badawczą – wprowadza ucznia w świat poznania, a nie tylko biernego przyjmowania podanych informacji. Ta funkcja może pojawiać się w opisie danego zjawiska w formie problemu, który powinien zachęcać ucznia do samodzielnego poszukiwania rozwiązania;
- praktyczną – inaczej nazywaną transformacyjną. Podręcznik ma za zadanie przygotować ucznia do przetwarzania rzeczywistości. „Chodzi tutaj, z jednej strony, o ukazywanie konsekwencji poznania rzeczywistości, a z drugiej o materiał do ćwiczeń i zadań wyrabiających sprawności praktyczne”⁵;
- samokształceniową – spełnienie tej funkcji oznacza gwarancję, że posługiwanie się konkretnym podręcznikiem nie zniechęca do dalszego uczenia się i samokształcenia, a wręcz stanowi do niego naturalną drogę.

Podręcznik, choć bardzo ważny, nie wystarczy do powstania pełnej wiedzy w umyśle wychowanka. Dziecko musi być inspirowane do poszukiwań i kierowane przez inne osoby do samodzielnego sięgania do różnych źródeł wiedzy. Tylko wzajemne wspieranie się w działaniu rodziców i nauczycieli jest kluczem do właściwego wychowania dziecka. To właśnie rodzice są pierwszymi

² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987, s. 231.

³ A.M. Głuszak, *Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej...*, dz. cyt., s. 7.

⁴ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 296.

⁵ Tamże, s. 298.

i najważniejszymi nauczycielami swych dzieci i tylko w prawidłowo funkcjonującej rodzinie dziecko ma szansę na harmonijny i wszechstronny rozwój.

Współczesna rodzina jako środowisko wychowawcze

Rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze jest bardzo częstym przedmiotem rozważań w literaturze pedagogicznej. Trafne ujęcie tej grupy społecznej przedstawił Ojciec Święty Jan Paweł II, pisząc w Liście do rodzin:

(...) pośród wielu dróg rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyną i niepowtarzalną, jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której nie może się on odłączyć. Wszak normalnie każdy z nas w rodzinie przychodzi na świat, można więc powiedzieć, że rodzinie zawdzięcza więc sam fakt bycia człowiekiem⁶.

Te słowa nasuwają pewne wnioski – rodzina jako pierwsza oddziałuje na dziecko oraz stanowi podstawową grupę społeczną, w której przebywa ono na długo przed pójściem do szkoły. Dobra atmosfera rodzinna sprzyja odpowiedniemu rozwojowi, gdyż wszyscy jej członkowie są powiązani bliższymi więzami pokrewieństwa, co ma ogromny wpływ na zachowanie dzieci. Rodzice, którzy wyrażają swoją aprobatę, miłość, szacunek wobec dziecka w słowach, gestach i czynach mają największe znaczenie w jego świecie⁷. Rola i funkcje tej grupy społecznej powinny być skrupulatnie przestrzegane, bo to one warunkują prawidłowe ukształtowanie osobowości młodego człowieka, od której w dużej mierze zależy jego życie i dalsze interakcje z ludźmi.

Właściwie funkcjonująca rodzina tworzy zbiorowość, której członkowie mają określone cele i dążenia, wynikające z wewnętrznego przekonania o ich konieczności. Stanowi ona wspólnotę miłości, która przekazuje wartości zarówno kulturowe, społeczne, etyczne, jak i religijne, a więc niezbędne dla godnego życia człowieka. Aby ten przekaz był harmonijny, rodzina musi spełniać wiele funkcji, które przyczynią się do realizacji założonych przez nią celów. Istotne jest to, że muszą one stanowić złożoną i jednolitą całość, nie mogą być realizowane oddzielnie, a także każde zaburzenie lub

⁶ J. Wilk, *Rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierziński, E. Dybowska, Kraków 2003, s. 163.

⁷ S. Koczoń-Żurek, *Nadopiekuńczość w rozumieniu rodziców dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, w: *Pedagogika wczesnoszkolna wobec zmieniających się kontekstów społecznych*, red. M. Magda-Adamowicz, I. Kopaczyńska, t. 1, Toruń 2014, s. 273.

zakłócenie jednej z nich może decydować o negatywnych skutkach w funkcjonowaniu tej grupy społecznej⁸.

Rodzina to nie tylko członkowie mieszkający razem: rodzice, dzieci, dziadkowie, to przede wszystkim więzi łączące te osoby ze sobą. Dzięki więzi rodzinnej, która jest najbardziej charakterystyczna i najsilniejsza, człowiek może zdecydować o swojej tożsamości⁹. Wychowanie oraz pełne realizowanie funkcji rodzicielskich nie jest łatwym zadaniem. Nie da się zatem przecenić znaczenia ojca ani matki w wychowaniu. Każda z tych osób odgrywa nieocenioną rolę w życiu dziecka. Ich wpływ na potomka jest uzupełniający i nawet najlepszy ojciec ani najwspanialsza matka nie są w stanie zastąpić drugiego rodzica. Każdy z nich spełnia swoje funkcje w inny sposób i przekazuje dziecku odmienne wartości niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie.

Założenia metodologiczne badań

Przedmiotem badań była analiza wybranych podręczników do edukacji wczesnoszkolnej pod kątem prezentowanych w nich modeli rodziny, relacji rodziny ze społeczeństwem i umiejscowienia jej w aktualnym kontekście społecznym. Celem przeprowadzonych badań było ukazanie sposobu przedstawiania rodziny w dopuszczonych do użytku podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej. Problem główny został sformułowany w postaci następującego pytania: W jaki sposób kreowany jest obraz rodziny w podręcznikach do wczesnej edukacji dziecka?

Problematyka szczegółowa badań koncentrowała się na udzieleniu odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaki model rodziny przedstawiany jest w podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej?
2. Jak wyglądają relacje dziecka z pozostałymi członkami rodziny?
3. W jaki sposób rodzina spędza czas wolny?
4. Jakie wartości, wzory postaw i ról społecznych ukazane są w podręcznikach do I etapu edukacyjnego?
5. Jakie obowiązki w domu wykonują rodzice, a jakie dzieci?

Podstawową metodą badań była analiza dokumentów, która umożliwiła wnikliwą analizę treści oraz ilustracji znajdujących się w podręcznikach do

⁸ S. Kawula, *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej*, w: *Pedagogika rodziny*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Toruń 2001, s. 239.

⁹ A. Błasiak, *Znaczenie więzi i atmosfery rodzinnej dla funkcjonowania rodziny*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków 2010, s. 129.

nauczania początkowego. Do analizy podręczników przyjęto pewne kategorie, wedle których analizowano zawarte w nich treści:

- model rodziny przedstawianej w podręcznikach;
- relacje dziecka z pozostałymi członkami rodziny;
- wspólnie spędzany czas wolny;
- wartości, wzory postaw, role społeczne;
- obowiązki dzieci i rodziców w domu.

Przedmiotem niniejszej analizy stały się zarówno teksty pisane, jak i ilustracje, stanowiące integralną część każdego podręcznika. Podręczniki, na podstawie których dokonano analizy, zaczynając od najstarszych to:

- *Elementarz*, M. Falski, WSiP, Warszawa 1974;
- *Moja książka*, K. Łubkowska, S. Kirejczykowa, WSiP, Warszawa 1993;
- *Ja, ty – my*, J. Białobrzeska, Wydawnictwo Didasko, Warszawa 1999;
- *Wesoła szkoła*, H. Dobrowolska, A. Konieczna, WSiP, Warszawa 2000;
- *Razem w szkole*, J. Brzózka, K. Glinka, K. Harmak, K. Izbińska, A. Jasiocha, W. Went, WSiP, Warszawa 2009;
- *Kolorowa klasa*, A. Mitoraj-Hebel, K. Sirak-Stopińska, M. Jarząbek, Wydawnictwo Operon, Gdynia 2010;
- *Nasz elementarz*, M. Lorek, B. Ochmańska, L. Wollman, MEN, Warszawa 2014;
- *Nasza szkoła*, M. Lorek, M. Zatorska, MEN, Warszawa 2015.

Analiza wyników badań

1. Model rodziny kreowany w wybranych podręcznikach

Współczesny model rodziny odbiega nieco od tego sprzed kilkudziesięciu lat, co można zauważyć również podczas niniejszej analizy. Przemiany społeczne wpłynęły na sposób myślenia o roli rodziny w społeczeństwie. Zmieniły się również oczekiwania wobec członków rodziny. Tradycyjny dom, który zamieszkiwała wielopokoleniowa rodzina odszedł w niepamięć, a zastąpił go dom, w którym mieszkają zazwyczaj rodzice wraz ze swoimi dziećmi. Zmieniła się też rola kobiety – matki. W przeszłości była ona przede wszystkim gospodynią zajmującą się obowiązkami domowymi oraz dziećmi, w czasie gdy do obowiązków męża należała głównie praca zawodowa, która wystarczała na zaspokojenie potrzeb rodziny. Taki model, nazywany tradycyjnym, został zastąpiony typem partnerskim, w którym to mama na równi z tatą zajmują się domem i dziećmi oraz oboje pracują zawodowo. Obecnie dość często

spotykamy się z modelem mieszanym, w którym rodzice pracują, jednak pracy zawodowej więcej oddaje się tata, a do obowiązków mamy należy również prowadzenie domu oraz opieka nad dziećmi.

Przeprowadzona analiza podręczników dąży do ukazania tradycyjnego modelu rodziny, który przedstawiony jest głównie w starszych podręcznikach, takich jak *Elementarz*, *Moja książka* oraz *Ja, ty – my*. Pojawia się tutaj również osoba babci uczestniczącej w obchodach świątecznych, jest ona ważną postacią w życiu rodzinnym, co świadczy o tym, że tradycyjny model jest im bliski. Rodzina tradycyjna przedstawiona jest też w wierszu *Nasza rodzina*, znajdującym się w analizowanym pakiecie *Kolorowa klasa*, w którym przedstawia się rodzinę złożoną z mamy, taty, syna, córki oraz kota¹⁰, jednak jest to jedyny akcent potwierdzający jej tradycyjność. W pozostałych podręcznikach, z wyłączeniem pakietu *Nasza szkoła*, który nie ma wyraźnie zaznaczonego profilu rodziny, dominuje model rodziny partnerski lub mieszany. Rola taty podkreślana jest niemal w takim samym stopniu, jak rola mamy. Widoczny jest sprawiedliwy podział obowiązków, w którym głowa rodziny angażuje się na równi ze swoją partnerką w różne czynności, co możemy zauważyć, analizując pakiety *Nasz elementarz*, *Razem w szkole*, czy *Kolorowa klasa*. Pozwala to wykreować inny obraz ojca niż prezentowany w rodzinie tradycyjnej, a więc w pełni zaangażowanego w życie rodziny, odpowiedzialnego i pomocnego. Mężczyzna w tym modelu docenia pracę zawodową swojej partnerki i wspiera ją w domowych obowiązkach.

Pomimo tego, że w podręcznikach *Razem w szkole*, *Kolorowa klasa*, *We-soła szkoła* oraz *Nasz elementarz* kreowany jest model partnerski lub mieszany, to widoczne są również elementy tradycyjnej rodziny. Każda rodzina z wyżej wymienionych podręczników podkreśla rangę świąt, tradycyjność, która przejawia się w dzieleniu opłatkiem, wspólnym ubieraniu choinki czy uroczystym śniadaniu wielkanocnym, w którym biorą udział również starsze pokolenia – babcia i dziadek. W pakiecie *Nasz elementarz* pojawia się dodatkowo propozycja zaproszenia na kolację wigilijną samotnego sąsiada, co uczy młodsze pokolenia wrażliwości i empatii. Stanowi to dobry przejaw, mówiący o tym, że tradycja i dawne zwyczaje nie zostają zapomniane, pomimo wielu obowiązków i tempa życia, jakie prezentują rodziny w omawianym modelu. Można zatem powiedzieć, że mimo zmieniających się tendencji dotyczących modeli rodziny, we wszystkich omawianych pozycjach kluczem łączącym wszystkie podręcznikowe rodziny jest przekaz oraz kultywowanie tradycji świątecznych.

¹⁰ A. Mitoraj-Hebel, K. Sirak-Stopińska, M. Jarząbek, *Kolorowa klasa*, Gdynia 2010, s. 97.

2. Relacje dziecka z pozostałymi członkami rodziny

Dzieci potrzebują korzystnej atmosfery rodzinnej przez całe swoje życie, a w szczególności kiedy wchodzi w niełatwy dla nich okres szkolny. Nie da się zaprzeczyć, że w tym czasie potrzebują wsparcia emocjonalnego, poczucia przynależności, troski, ale również kierowania ze strony innych członków rodziny. Zazwyczaj zapewnienie tych czynników należy do obowiązków rodziców, jednak zmiany społeczno-kulturowe zmuszają do uczestnictwa w wychowaniu innych członków rodziny. Najbardziej zaangażowanymi krewnymi zazwyczaj są dziadkowie, których rola również w ostatnich latach nieco się zmieniła. Uwarunkowane jest to wieloma czynnikami, do których należą: wiek, sprawność fizyczna i psychiczna, cechy osobowości oraz postawa opiekuńczo-wychowawcza. Myśląc o dziadkach, zazwyczaj mamy przed oczyma obraz starszej pani/pana o siwych włosach, pomarszczonym ciele, w okularach i z ograniczonymi możliwościami fizycznymi, jednak stereotyp ten uległ zmianie. Współcześni dziadkowie są stosunkowo młodzi, dbający o swój wygląd, sprawni fizycznie i biorący aktywny udział w życiu społecznym. Nie ulega wątpliwości, że więź z babcią i dziadkiem przynosi wiele korzyści dla obydwu stron, dlatego tak ważna jest ich obecność w życiu rodzinnym.

W analizowanych podręcznikach równie często pojawia się osoba babci i dziadka, co cioci i wujka jako dodatkowych osób, z którymi dziecko wchodzi w relacje. W niemal wszystkich podręcznikach babci i dziadkowi poświęca się po równo miejsca w czytankach, a także na ilustracjach. Jedyny wyjątek stanowi podręcznik *Moja książka*, w którym nie ma żadnej wzmianki na temat dziadków. Równie rzadko obraz dziadków ukazany jest w *Elementarzu*, gdzie zaprezentowany jest tylko dwa razy, co może świadczyć o tym, że dziadkowie nie są zbyt zaangażowani w życie rodzinne, zapewne dlatego, że to mama pełni kluczową rolę w prezentowanych tam rodzinach. Dziadkowie pojawiają się najczęściej w podręcznikach przy okazji uroczystości świątecznych. W pakietach *Kolorowa klasa*, *Wesoła Szkoła* oraz *Razem w szkole* przedstawione są teksty z życzeniami przy okazji ich święta, co sugeruje, że postacie te są ważnymi i docenianymi członkami rodziny. Dokonując analizy wyglądu podręcznikowej babci, trudno jednoznacznie określić, czy jest to babcia tradycyjna, czy nowoczesna. Zazwyczaj ukazana jest jako zadbana, elegancka kobieta, ubrana w spódnicę lub spodnie, nosząca biżuterię, posiadająca modną fryzurę, niestroniąca od aktywności i biorąca czynny udział w pracach porządkowych, np. w prowadzeniu ogródka. Inne podręczniki nie ukazują jednoznacznego obrazu babci, jak np. w podręczniku *Ja, ty – my*, gdzie ilustracje są przerysowane i mało wiarygodne, a babcia

ukazana jest z jednej strony jako siwa kobieta w pantoflach, robiąca sweter na drutach dla wnuka, a drugie jej oblicze to babcia robiąca wełniany sweter w trakcie jazdy na rołkach. Autor chciał zapewne w ten sposób podkreślić tradycyjny obraz babci – ciepłej, troskliwej, ale we współczesnym wydaniu, w którym jest ona towarzyszką zabaw dziecka.

Rysunek 1. Nowoczesny obraz babci

Źródło: J. Białobrzaska, *Ja, ty – my. Klasa 1*, Didasko, Warszawa 1999, s. 38.

Podobną wątpliwość w ukazaniu osoby babci dostrzegamy w podręcznikach *Wesoła szkoła*, gdzie jej tradycyjny wizerunek, czyli tej robiącej konfitury, piekącej szarlotkę i robiącej na drutach konkuruje z nowoczesnym obrazem babci biegającej z przedmiotami do sprzątanania. Wizerunek dziadka jest podobnie przedstawiany. Z jednej strony dziadek nowoczesny, młody, zadbany (*Wesoła szkoła*), zaangażowany w życie rodzinne, bo podlewający kwiaty i pomagający przygotować wnuczce strój na bal, z drugiej jego to siwy staruszek, trzymający kota na kolanach, w berecie, potrzebujący laski, aby brać aktywny udział w życiu wnuków. Każdy z analizowanych podręczników ukazuje inny wizerunek dziadków, podobnie jak i aktywności, w które się angażują. Oboje z nich

przedstawieni są na ilustracjach jako troskliwi opiekunowie wnuków podczas choroby. Taki obraz możemy dostrzec w pakietach: *Wesoła szkoła, czy Razem w szkole*.

Podczas analizy możliwe było dostrzeżenie ważnego aspektu, jakim był przekaz dawnej tradycji, widoczny w oglądanych albumach ze zdjęciami czy w opowieściach z przeszłości. Dziadkowie czują się potrzebni, doceniani, zdobywają nową wiedzę na temat zainteresowań młodszego pokolenia. Między nimi i ich wnukami następuje wymiana poglądów na temat postrzegania świata dawniej i dziś. Wnukowie zaś poprzez kontakty z dziadkami nie odczuwają samotności i nudy, co może spotkać ich w zabieganym świecie rodziców.

W dalszych rozważaniach nad relacjami z innymi członkami rodziny nie sposób nie zwrócić uwagi na obecność wujków i cioci, którym także poświęca się dużo miejsca w analizowanych pakietach. Obraz tych krewnych pojawia się często w kontekście spędzania czasu wolnego, ale też obowiązków zawodowych i spotkań rodzinnych. Wśród analizowanych podręczników najwięcej miejsca temu zagadnieniu poświęca autor *Razem w szkole*, gdzie wujostwo zaprasza dzieci na wieś, wspólnie spędzają czas przy ognisku, wujek staje się źródłem wiedzy na temat podróży oraz wzbudza zainteresowanie w dzieciach wynalazkami i zawodami, które wykonuje. Podkreślona jest również bliska relacja dzieci z ciocią, które piszą do niej list z zaproszeniem na świąteczne śniadanie, a także odwiedzają ją w szpitalu, okazując jej tym samym wsparcie i troskę. Niewiele mniej miejsca od poprzedniego pakietu poświęcają temu zagadnieniu autorzy podręczników *Nasz elementarz*, *Wesoła szkoła*, *Ja, ty – my* oraz *Elementarz*, w których to wujostwo przedstawiane jest jako mieszkające na wsi, zajmujące się hodowlą zwierząt, pracą na roli oraz pielęgowaniem sadu. Oprócz wspólnych prac z ciocią i wujkiem dzieci aktywnie spędzają z nimi czas wolny, spacerując nad stawem czy pływając kajakiem. Stwarza to możliwość rozwoju ich zainteresowań, obcowania z przyrodą oraz nawiązania bliskich relacji z tymi krewnymi.

Relacje dziecka z innymi członkami rodziny w niektórych podręcznikach, jak np. *Kolorowa klasa* i *Nasza szkoła* zostały potraktowane powierzchownie. Reasumując, można przyjąć, że w wychowanie dzieci oraz pielęgowanie więzi rodzinnych angażują się nie tylko rodzice i dziadkowie, ale troska o ich rozwój leży również po stronie dalszych krewnych, którymi są ciocia i wujek. Cieszy fakt, że rodziny współczesne nie próbują odciąć się od kontaktów z innymi członkami rodziny. Bliskie relacje wszystkich tych osób korzystnie wpłyną w przyszłości na emocjonalne kontakty dziecka z innymi ludźmi.

3. Wspólnie spędzany czas wolny

Rozpoczęcie nauki w szkole to wielka zmiana w życiu zarówno dziecka, jak i jego rodziców. Oznacza pojawienie się nowych obowiązków wobec szkoły, życia społecznego, ale też i samego siebie. Zmienia się tryb życia nie tylko dziecka ale całej jego rodziny. Obok czasu przeznaczanego na naukę trzeba znaleźć też czas na inne formy aktywności. Jest to o tyle trudne, że w codziennym zabieganiu i obowiązkach niełatwo o choćby krótkie chwile, gdy cała rodzina może być razem.

Podręcznikowe rodziny bardzo dużo czasu spędzają wspólnie, obcując z przyrodą, o czym możemy się przekonać, analizując wszystkie pakiety, z wyłączeniem *Elementarza*, który na żadnej ilustracji nie ukazuje pełnej rodziny. W tym podręczniku zazwyczaj widzimy mamę z córką lub tatę z synem, a ich forma spędzania czasu wolnego jest bardzo tradycyjna. W przypadku mamy z córką są to np. wspólne zakupy, a tata z synem razem naprawiają samochód lub jeżdżą na rowerze. Taka forma aktywności odpowiada czasom, w jakich żyją te rodziny. Pozostałe podręczniki ukazują rodziny podczas wspólnych wakacji, zazwyczaj w górach lub nad morzem, a czasami również u znajomych w mieście, czy dziadków na wsi. W tym miejscu warto również zwrócić uwagę na aktywne spędzanie czasu wolnego w okresie świąt Wielkanocnych, gdy rodzina opisuje swój pobyt w górach, tym samym ukazując nowoczesne podejście do tradycji świątecznych. Tekst opisujący tę formę spędzania czasu wolnego przedstawia również inną zależność: rodzina pomimo przeciwności losu, jaką jest choroba córki, nie rezygnuje ze swoich planów i wyrusza na szlak górski, pozostawiając dziewczynkę w schronisku pod opieką gospodyni. Sytuacja ta ukazuje rodzinę jako nowoczesną i raczej nie do końca zżytą ze sobą, jednak jest to jedyna tego typu sytuacja zaobserwowana w analizowanych pakietach. Im podręcznik bardziej współczesny, tym łatwiej dostrzec zmieniającą się tendencję, w której to nie tylko wyłącznie tata spędza czas z synem, a mama z córką, ale następuje przemiana, która nasuwa wniosek, że skoro nie ma już wyraźnego podziału na prace domowe lub aktywności traktowane jako damskie i męskie, to również swojemu potomstwu trzeba pokazać różne formy spędzania czasu wolnego, niekoniecznie tylko te przypisane do określonej płci. Ten odmienny niż dotychczas podział bardzo wyraźnie zaznaczony jest w podręczniku *Nasz elementarz*, co ukazuje ilustracja poniżej.

Rysunek 2. Relacje mama-syn podczas pracy w ogródku

Źródło: M. Lorek, B. Ochmańska, L. Wollman, *Nasz elementarz – klasa 1*, MEN, Warszawa 2014, s. 65.

Wspomniany pakiet *Razem w szkole* najczęściej ukazuje całą rodzinę wspólnie spędzającą czas wolny. Zagadnienie to stanowi bardzo częsty obrazek w książce, gdzie aktywność rodziny jest urozmaicona: wspólne wakacje, spacer, odwiedziny u znajomych, w teatrze, podczas rodzinnego ogniska, pikniku, a także zabawy na dywanie.

Rysunek 3. Rodzinne spędzanie czasu wolnego

Źródło: J. Brzózka, K. Glinka, K. Harmak, K. Izbińska, A. Jasiocha, W. Went, *Razem w szkole – klasa 3*, WSiP, Warszawa 2009, s. 11.

4. Wartości, wzory postaw i ról społecznych ukazane w podręcznikach

Analiza treści podręczników pozwala na stwierdzenie, że w dalszym ciągu istnieją nieprzemijające wartości, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Do nich należą tradycje świąteczne. Tematyka ta ukazana jest zawsze w tradycyjny sposób: wspólne ubieranie choinki, dzielenie się opłatkiem oraz kolacja wigilijna lub śniadanie wielkanocne w gronie rodzinnym. Stwarza to dobrą okazję do okazania sobie ciepła, uczuć, a także oderwania się na krótką chwilę od problemów i trosk życia codziennego. Mocno zaakcentowane są też obchody dni Mamy i Taty, Babci i Dziadka, co uczy dzieci szacunku oraz przywiązania. Podczas analizy wyżej wymienionych pakietów dostrzegłam zależność, która sprawiła, że temat pomijany często w wychowaniu, został postawiony w innym świetle. Do tej pory wydawać by się mogło, że zagadnienie niepełnosprawności jest tematem rzadkim, któremu nie poświęca się zbyt dużo uwagi, jednak analiza podręczników: *Nasz elementarz*, *Nasza szkoła*, *Ja, ty – my*, *Razem w szkole* przyczyniła się do zmiany tego poglądu. Publikacje te ukazują dzieci, które wspólnie z pełnosprawnymi uczą się, bawią i są w pełni zaangażowane w życie klasy i szkoły, oczywiście w granicach swoich możliwości. Ostatni z wymienionych

pakietów ukazuje niewidomą dziewczynkę, która pomimo swoich ograniczeń rozwija pasję, którą jest gra na pianinie.

Inna ważna kwestia to tolerancja odmienności i wielokulturowości, gdzie przez odmienność rozumie się np. zespół Downa. Treść dotycząca tego zagadnienia została umieszczona w pakiecie *Razem w szkole*, w którym to mama nauczycielka obawiała się reakcji swoich podopiecznych na wiadomość o niepełnosprawności jej dziecka. Oprócz wymienionego w tym miejscu podręcznika wątek ten zauważamy również w pakietach: *Nasz elementarz*, *Nasza szkoła*, *Elementarz* oraz *Ja, ty – my*, przy czym w dwóch pierwszych podręcznikach problematyka ta pojawia się dość często, co zapewne wynika z tego, że coraz więcej niepełnosprawnych uczniów kształci się w szkołach ogólnodostępnych. Również te same podręczniki akcentują zagadnienie wielokulturowości, przy czym dwa pierwsze w większym stopniu od pozostałych, gdzie razem z dziećmi pochodzenia polskiego do klasy uczęszczają dzieci z innych kontynentów – Afryki i Azji. Nie zauważa się problemu odrzucenia czy nietolerancji, co można zauważyć na ilustracji poniżej.

Rysunek 4. Wizyta u chorej koleżanki z klasy

Źródło: M. Lorek, B. Ochmańska, L. Wollman, *Nasz elementarz*, MEN, Warszawa 2014, s. 81.

W pakiecie *Nasz elementarz* poruszony zostaje również temat rodziny zastępczej oraz postrzegania dzieci adopcyjnych przez te biologiczne, co może być odpowiedzią na potrzeby społeczeństwa.

Warto też zatrzymać się na chwilę nad zagadnieniem szacunku dla zwierząt oraz planety, na której mieszkamy. Dużo miejsca poświęca się ochronie środowiska oraz sposobom pomagania zwierzętom podczas zimy. Każdy z pakietów zawiera treści dotyczące albo segregowania śmieci, albo szacunku dla zwierząt i lasów lub dbania o naszą ziemię. Problematyka ta uwrażliwia dzieci na ekologię oraz uczy szacunku do tego, co nas otacza. Nie można nie wspomnieć także o zagadnieniach, które ukazują bohaterstwo i poszanowanie życia ludzkiego. W *Wesołej szkole* dwóch chłopców ratuje życie choremu na astmę ojcu ich koleżanki poprzez szybkie przyniesienie leków oraz wezwanie pogotowia, natomiast w drugiej z wymienionych pozycji chłopiec wzywa pogotowie do wypadku oraz wynosi na rękach dziecko z płonącego domu.

Rysunek 5. Bohaterskie zachowanie chłopca

Źródło: J. Brzózka, K. Glinka, K. Harmak, K. Izbińska, A. Jasiocha, W. Went, *Razem w szkole*, WSiP, Warszawa 2009, s. 70.

Mocno zaznaczone są również zagadnienia o charakterze patriotycznym, a więc obchody majowych i listopadowych świąt, opowieści dziadka o tradycji związanej z historią, informacje o godle narodowym i ciekawostkach na temat Polski. Przekazywanie tych wartości i postaw należy do obowiązku rodziców i innych krewnych, jednak wśród licznych zajęć czasami trudno znaleźć odpowiednio dużo czasu, aby omówić te zagadnienia w gronie rodzinnym, stąd też zachowania nauczyciela i komentarze do sytuacji stanowią dla dzieci cenne źródło wiedzy.

5. Obowiązki dzieci i rodziców w domu

Wielu rodziców zadaje sobie pytanie, czy wymagać od dziecka, a jeśli tak, to jakie stawiać wymagania. Wypełnianie przez dzieci obowiązków przygotowuje je do pracy, która jest jednym z ważniejszych sposobów wychowania oraz socjalizacji. Poprzez wdrażanie do pracy dziecko nabywa nowych umiejętności, uczy się szacunku do obowiązków swoich i drugiego człowieka, a także doświadcza satysfakcji i radości z dobrze wypełnionego zadania. Poprzez obowiązki dziecko zaczyna rozumieć społeczny sens pracy oraz jej znaczenie dla siebie. Dzięki nim lepiej i głębiej poznaje rzeczywistość, zaspokaja ciekawość świata, kształtuje pożądane postawy, rozwija motorykę oraz wzmacnia wiarę we własne siły. Powyższe przykłady ukazują, że nakładanie obowiązków ma wiele zalet, które sprzyjają wszechstronnemu rozwojowi, a dziecku w wieku szkolnym kojarzą się z przyjemnością, dlatego też warto wykorzystać potencjał, który zapoczątkowany w tym wieku może w przyszłości bardzo zaprocentować.

W analizowanych podręcznikach ukazano obraz zarówno rodziców, jak i dzieci wypełniających określone obowiązki. Nadal można dostrzec wyraźny podział obowiązków pomiędzy rodzicami na damskie i męskie. Niemal wszystkie ukazują zazwyczaj mamę podczas obowiązków domowych, do których należy opieka nad dziećmi, czyli kąpanie, przygotowywanie do szkoły, sprzątanie, przygotowywanie posiłków, gotowanie, ale również zaszywanie dziury czy robienie na drutach. Jednak ta ostatnia czynność ukazana jest tylko w jednym z nich – *Moja książka*, co może świadczyć o tym, że obowiązki mamy na przestrzeni lat nieco zmieniły się i nie są już tak tradycyjne jak kiedyś.

Tata natomiast ukazany jest zazwyczaj przy pracach męskich, czyli podczas naprawiania żelazka, roweru, prac w ogrodzie, rąbania drewna czy palenia w kominku. Niektóre podręczniki, takie jak: *Razem w szkole*, *Ja, ty – my*, czy *Nasz elementarz*, ukazują wizerunek ojca pomagającego mamie

w obowiązkach domowych. W wyżej wymienionych podręcznikach tata myje okna, wiesza firanki, robi herbatę, nalewa zupę, robi sałatkę do obiadu, jednak zawsze odbywa się to w obecności mamy.

Rysunek 6. Podział obowiązków rodzinnych

Źródło: J. Brzózka, K. Glinka, K. Harmak, K. Izbińska, A. Jasiocha, W. Went, *Razem w szkole – klasa 1*, WSiP, Warszawa 2009, s. 26.

W podręcznikach *Elementarz* i *Nasza szkoła* w ogóle nie wspomina się o obowiązkach taty w domu. Być może autor chciał przedstawić tradycyjny wzorzec rodziny, który zakłada, że obowiązki domowe należą w przeważającej części do zajęć kobiecych.

Angażowanie dzieci do prac domowych pozwala im wkroczyć nieco w świat dorosłych. Ich obowiązki są bardzo częstym tematem analizowanych podręczników. Należą do nich: przygotowywanie posiłków wspólnie z rodzicami, sprząatanie swoich pokoi, zmywanie, zamiatanie, odkurzanie domu, robienie drobnych zakupów, wyrzucanie śmieci, podlewanie kwiatów. Do obowiązków dzieci, poza pracami w domu, należą również czynności w ogrodzie, pomoc w stajni przy zwierzętach, a także dbanie o zwierzęta, w tym pomoc ptakom w przetrwaniu zimy, a więc dokarmianie czy robienie karmnika. Dzieci oprócz tego, że uczą się obowiązkowości, to mają okazję do spędzenia czasu nierzadko z całą rodziną oraz przyswajają sobie takie wartości, jak wrażliwość czy uczynność, a także uczą się pożądanego w społeczeństwie partnerskiego modelu rodziny.

Podsumowanie

Niniejsze opracowanie miało na celu ukazanie obrazu rodziny w podręcznikach do edukacji wczesnoszkolnej. Można zauważyć, że obecnie odchodzi się od tradycyjnego modelu, gdzie w domu mieszka wielopokoleniowa rodzina, mama jest gospodynią domową zajmującą się domem, a do taty należy praca zawodowa, na rzecz modelu mieszanego lub partnerskiego, w którym oboje rodziców pracują zawodowo, i tym samym obowiązki domowe rozdzielane są pomiędzy partnerów. Pozostali członkowie rodziny, czyli babcia i dziadek również są aktywnymi uczestnikami życia rodzinnego. Zazwyczaj ukazani są podczas opieki nad wnukami, kiedy rodzice są w pracy, jednak nie rezygnują z własnych zainteresowań i pasji. Przedstawiany w ten sposób model rodziny odpowiada współczesnym tendencjom życia społecznego. Zarówno mama, jak i tata dzielą czas wolny pomiędzy jedno i drugie dziecko, a także często rodzina ukazywana jest wspólnie. Niemal każdy z podręczników porusza temat uroczystości rodzinnych i tradycji świątecznych. Stanowi to dobry znak nieprzemijania tradycji, a także doceniania bliskich dzieciom osób, co zapewne będzie miało przełożenie na ich dorosłe życie. Na uwagę zasługuje również poświęcenie dużej ilości miejsca zagadnieniu niepełnosprawności i tolerancji. Analizowane treści i ilustracje ukazują, że nie jest to już temat zakazany czy wstydlivy, a w pełni akceptowany przez społeczeństwo. Podział obowiązków rozdzielany jest równo pomiędzy wszystkich członków rodziny. Zarówno tata, jak i mama wykonują czynności związane z utrzymaniem porządku w domu, ale i dzieci angażowane są do wykonywania wielu prac domowych. Takie aktywizowanie ich w życie rodzinne buduje poczucie przynależności, rozwija różne sfery, a także przyczynia się do budowania bliskich relacji z rodziną.

Bibliografia

- Białobrzeska J., *Ja, ty – my. Klasa 1*, Wydawnictwo Didasko, Warszawa 1999.
- Białobrzeska J., *Ja, ty – my. Klasa 3*, Wydawnictwo Didasko, Warszawa 1999.
- Błasiak A., *Znaczenie więzi i atmosfery rodzinnej dla funkcjonowania rodziny*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Brzózka J., Glinka K., Harmak K., Izbińska K., Jasiocha A., Went W., *Razem w szkole – klasa 1*, WSiP, Warszawa 2009.
- Brzózka J., Glinka K., Harmak K., Izbińska K., Jasiocha A., Went W., *Razem w szkole – klasa 3*, WSiP, Warszawa 2009.

Dobrowolska H., Konieczna A., *Wesoła Szkoła*, WSiP, Warszawa 2000.

Falski M., *Elementarz*, WSiP, Warszawa 1974.

Głuszak A.M., *Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej – alternatywa czy konieczność*, „Życie Szkoły” 6/2010.

Kawula S., *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej*, w: *Pedagogika rodziny*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Koczoń-Żurek S., *Nadopiekuńczość w rozumieniu rodziców dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, w: *Pedagogika wczesnoszkolna wobec zmieniających się kontekstów społecznych*, red. M. Magda-Adamowicz, I. Kopaczyńska, t. 1, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.

Lorek M., Ochmańska B., Wollman L., *Nasz elementarz*, MEN, Warszawa 2014.

Lorek M., Zatorska M., *Nasza szkoła*, MEN, Warszawa 2015.

Łubkowska K., Kirejczykowa S., *Moja książka*, WSiP, Warszawa 1993.

Mitoraj-Hebel A., Sirak-Stopińska K., Jarząbek M., *Kolorowa klasa – klasa 2*, Wydawnictwo Operon, Gdynia 2010.

Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.

Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1996.

Wilk J., *Rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierziński, E. Dybowska, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.